

3. Az életminőség

A humán erőforrások alkotóelemeit meghatározó emberi tényezők minőségét jellemző elemek között nem hanyagolhatjuk el a kultúrát, annak kifejezőjét, a kulturális javak meglétéből következő kulturális örökséget, mint a területi szerkezet egyik lehetséges meghatározóját. A kultúra regionális szintű elemzésére a hazai irodalomban kevés példát találunk. Magának a fogalomnak a komplexitásából is következik, hogy elemzése, értelmezése sem egyszerű. Hiszen tartalmazhatja az anyagi-történeti örökséget (épített környezet, történelmi helyszínek), a szellemi-társadalmi örökséget (kulturális, szellemi javak, valamint a társadalmi-gazdasági viszonyok) és természeti örökséget (a természeti táj), amelyek együttesen és külön-külön is hatnak a regionális fejlődésre, illetve a humán erőforrások minőségére (Czene [2002]). Ezek a tényezők azonban nemcsak önmagukban, azaz meglétükben, ellátottságukban jellemezhetnek egy-egy területi egységet, hanem azok változásokkal, a dinamikával hatnak a regionális szerkezetre. A dinamika alatt azt értjük, hogy elemeik jellege, azok tartalmi sajátosságai nem egyszer-egyszer, időszakonként, hanem igenis tartósan jelen vannak a területi egységben, s átszövik annak minden elmét, befolyásolva ezzel jövőbeli állapotát.⁵

A kulturális tényezők tehát igen széles skálát foghatnak be, így nem dolgozunk tárgya, hogy azok területi hatásait vizsgáljuk. Egy-egy szempontot azonban érdemes felvillantani a kultúrához kötődő vagy azt valamilyen formában kifejező elemekből, hogy ennek az alkotóelemnek a regionális sajátosságait legalább felvilantsuk, érzékeltessük.

Civil társadalom

A modernizálódó társadalmakban az életminőség alakulására egyre nagyobb mértékben hatnak a lokális közösségek, meghatározóvá válik azok aktivitása, befolyása. A helyi közösségek jellege, összetartozása, a gondoskodás mind-mind kifejezheti a helyi és térségi értékekben a regionális szerkezet belső tartalmát, s ezzel utalhat azok megosztottságára, eltérő jellegére.

A lokális közösségeket, azok regionális sajátosságait a legszemléletesebben a civil szférával, illetve azok szervezeteivel tudjuk jellemezni. A civil szervezetek, így az alapítványok, egyesületek vagy különféle céllal alakult, önmaguknak szervezeti for-

⁵A kulturális örökségnek a szerepét csak napjainkban ismerik fel, így a *European Spatial Development Perspective* (Az európai területfejlesztés kilátásai) című Európai Unió dokumentumában jelenik meg elsőként ezen javak hatása a regionális fejlődésre és védelmének, azaz integrálásának fontossága a területfejlesztési stratégiákba, illetve programokba (ESDP [2000]). Magyarországon az Országos Területfejlesztési Konceptió még nem foglalkozik a kulturális örökségre irányuló fejlesztési szempontokkal, de az Országos Területrendezési Terv erre vonatkozó megállapításokat tartalmaz (Czene [2002]).

mát öltő célközösségek területi szintű megléte, azok térbeli megosztottsága nemcsak a lakosság anyagi helyzetét, hanem kulturális értékeit, tradícióit, egyben az összetartozását is kifejezi.

A nonprofit szervezetek dinamikus terjedése a rendszerváltozás időszakára tehető. 1989 és 1990 között például a szervezetek száma megkétszereződött, a következő két évben ismét a duplájára emelkedett, s 1992-ben már több mint 30 ezer társadalmi önszerveződést tartottak nyilván, amelyeknek a száma 2000-re 60 ezer fölé emelkedett (Nárai [2000]).

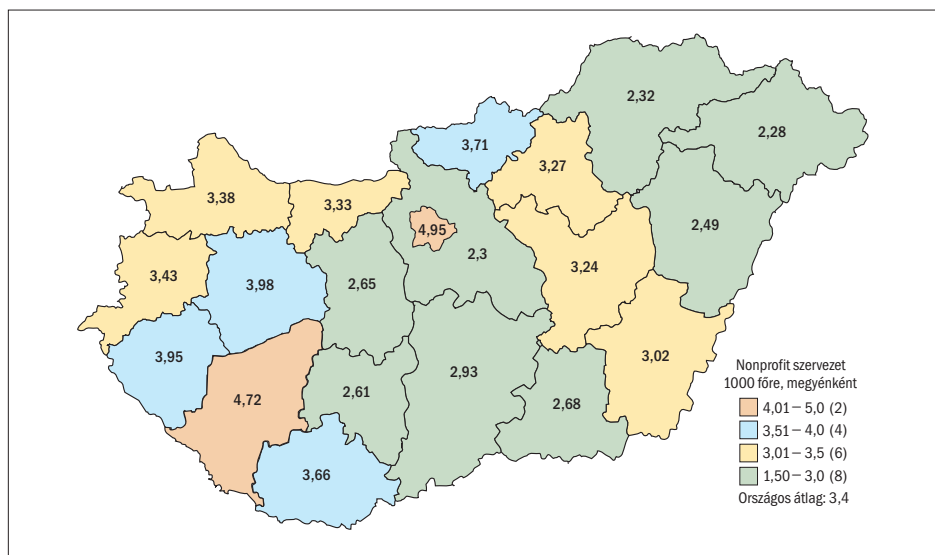
A regionális szerkezet elemzéséhez ajánlatos az ezer lakosra jutó egységek számát alapul venni, hiszen ezzel jól jellemezhetjük az ellátottságot, egy-egy térség népességének valós aktivitását (1993: 14. ábra, 2000: 15. ábra). A dinamikus növekedés az ezer lakosra jutó nonprofit szervezetek számában is megmutatkozik, míg 1993-ban átlagosan 3,4 nonprofit szervezet jutott ezer lakosra országos szinten, addig 2000-re a mutató értéke 4,7-re nőtt, ami közel 40 százalékos növekedésnek felel meg. Budapest mindkét vizsgált évben kiemelkedik a nonprofit szervezetek száma tekintetében, ezután következnek érdekes módon a balatoni megyék (Veszprém, Zala, Somogy), majd inkább egyenletesnek tekinthető, mint nagy területi különbségeket mutató szerkezetre kell felhívni a figyelmet. A kilencvenes évek időbeli változásai a szervezetek számában s a vidék szempontjából inkább a kiegyenlítést hozta, mint a jelentős megosztottságot (Rechnitzer [1998]).

A nonprofit szervezetek sűrűsége az évtized végére kiegyenlítetté vált, nagy területi különbségek csak Budapest (illetve a Balaton menti megyék) és a vidék között regisztrálhatók. A főváros vezető helyét nem szükséges megmagyarázni, hiszen érthető, hogy annak népessége és gazdasági, igazgatási tömege vonzza a nonprofit szervezeteket, azok alapítását és működtetését. A balatoni megyék „kis fővárosként” viselkednek, ami éppen a tónak mint második otthonnak vagy pontosabban pihenőhelynek a felértékelődéséből következik. A nagyszámú, döntően a fővárosból és a nagyvárosokból érkező üdülőtulajdonos hozza magával a lokális aktivitását, így itt kiugró értéket érnek el a civil szervezetek. Ellenpont, hogy inkább az ipari foglalkoztatottakkal jellemezhető Fejér megyében milyen alacsony a nonprofit szervezetek sűrűsége (3,3 szervezet ezer főre), amely szint például Szabolcs-Szatmár-Bereg megye értékéhez (3,2 szervezet ezer főre) áll közel.

A nonprofit aktivitás és a településhierarchiában elfoglalt hely között szoros, mondhatni függvényyszerű kapcsolat alakult ki a kilencvenes években. A megyeszékhelyek, a tradicionális városok a civil szféra szerveződésének magterületei, viszont az egyre kisebb népességű és funkciókban is szegényes centrumokban már látványosan csökken a nonprofit szervezetek sűrűsége. A társadalmi innováció ezen megjelenítőjének időbeli sajátosságai is voltak az átmenetben, hiszen a kilencvenes évek első felében a főváros és a nagyvárosok a szervezetek alakulásának helyszínei, majd az évtized közepén kapcsolódnak be a közép- és kisvárosok, a nagyobb falvak, végül az évtized végére válik látványosabbá a községekben, a kisebb településekben a civil szerveződések létrejötte.

A civil kezdeményezések számszerűsége még nem utal a valós működésre, nem mutatja meg, hogy az adott területi egység szervezetei ténylegesen aktívak-e. A ci-

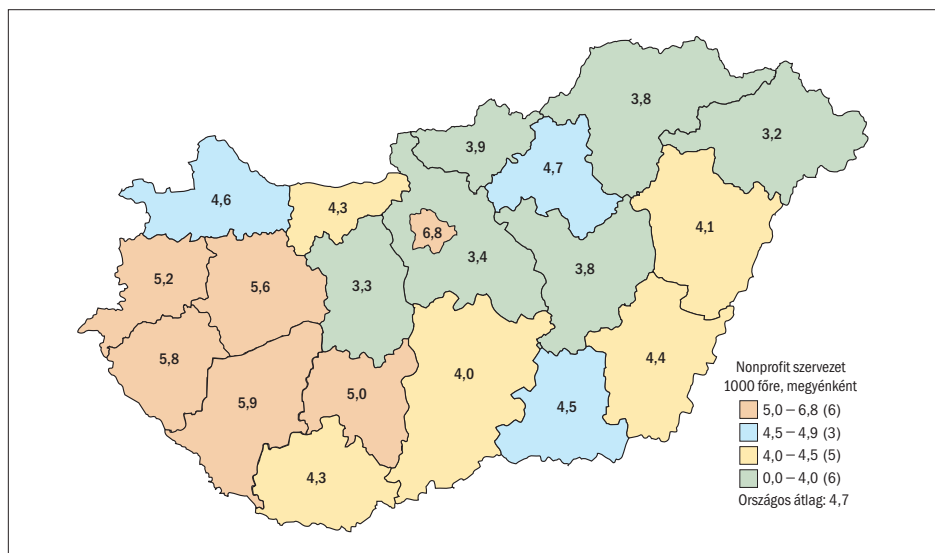
14. ábra
Az ezer főre jutó nonprofit szervezetek száma megyénként, 1993

Megjegyzés: a zárójelben levő számok azt jelzik, hány megye tartozik az adott kategóriába.

Forrás: saját szerkesztés a Nonprofit szervezetek Magyarországon 1993 és a Területi Statisztikai Évkönyv, 1992 alapján.

15. ábra
Az ezer főre jutó nonprofit szervezetek száma megyénként, 2000

Megjegyzés: a zárójelben levő számok azt jelzik, hány megye tartozik az adott kategóriába.

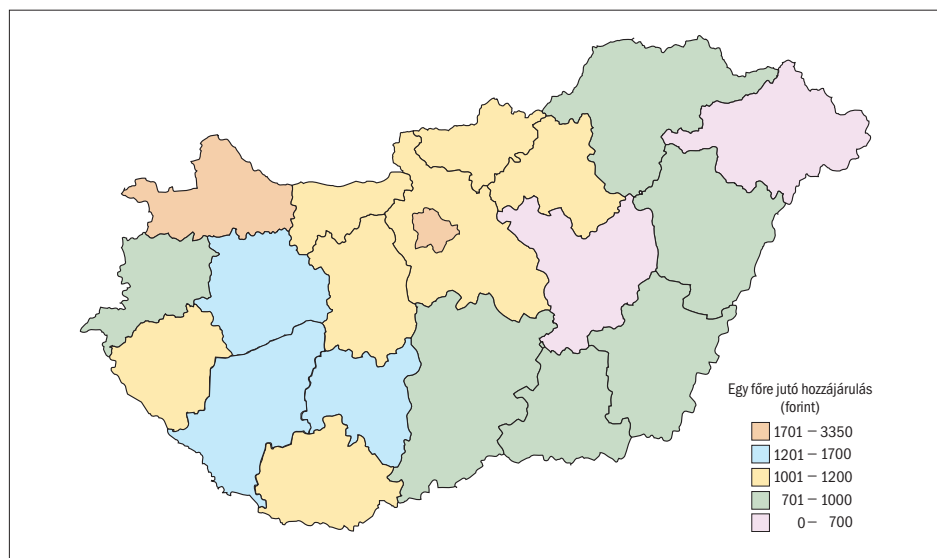
Forrás: Nárjai [2002].

vil szféra anyagi támogatása s annak regionális különbségei közelítenek a tényleges működéshez, illetve ahhoz, hogy a lakosság képes-e, és ha igen, mennyit áldoz a közösségi akciók támogatására. A magánforrásból származó bevételek aránya a nonprofit szervezetek forrásainak közel 20 százalékát tették ki 1997-re, miközben csökkentek a kormányzati támogatások, és jelentősen növekedtek az alaptevékenységből származó bevételek (Nárai [2000]). Összességében azonban a külső források, vagyis az állami és magántámogatások együttesen a kilencvenes évek során 40-45 százalékát fedezték a nonprofit szervezetek működésének.

A lakossági támogatások egyik formája, hogy 1997-től a személyi jövedelemadó 1 százalékát fel lehet ajánlani a civil közösségeknek. A felajánlási hajlandóság regionális különbségei kellően mutatják, hogy az egyes térségekben a civil szféra mennyire épült be a társadalomba, és e szféráról a lakosság miként gondoskodik. A felajánlási hajlandóság nem a pénzösszeg nagyságát fejezi ki, hanem azt, hogy az adózók egyáltalán éltek-e az 1 százalék adományozás lehetőségével, azaz hogy kívánnak-e a civil szektorról gondoskodni. Az ország e tekintetben is megosztott volt 1997-ben, hiszen Budapesten az adózók egyötöde, Győr-Moson-Sopron megyében pedig több mint egynegyede élt a támogatási lehetőséggel, ami a szervezetek közel egyharmadát érintette. Az ország többi részében már nem ilyen kedvező a kép, mivel alacsonyabb a kedvezményezettek aránya, és kisebb a felajánlások tömege. Voltak megyék, ahol viszont az országos átlagot is meghaladó volt a támogatottak aránya, de e mögött kisebb összeg rejlik.

16. ábra

A lakosság egy főre jutó hozzájárulása (pénzbeli adomány) a nonprofit szervezetek bevételéhez megyék szerint 1997-ben, forint

Forrás: Nárai [2000].

A nonprofit szervezetek támogatásának másik formája a közvetlen adomány, ennek összege 1997-ben 15 milliárd forint volt. Az egy lakosra jutó adomány mértéke Budapest nélkül számítva 1025 forint volt. A dunántúli megyékben mindennél az országos vidéki átlag fölött volt a pénzbeli adományok nagysága, a keleti országrészben csak Heves és Nógrád megye érte el ezt a szintet. Természetes, hogy a kedvezőtlenebb gazdasági helyzetben lévő megyékben alacsonyabb a támogatási aktivitás, így például Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 573 forint/fő volt a mérhető összeg.

A regionális különbségek tehát a civil szervezetek támogatottságában jól kimutathatók (16. ábra). Ezek tükrözik a térségek gazdasági teljesítőképességét, ám nemcsak azt, hanem a településhálózatának sajátosságait, a népesség lokális aktivitását, azokat a szellemi, kulturális és döntően közösségi kötődéseket, amelyek hatnak, vagy éppen befolyásolják a humán erőforrásokat, azok minőségét.

A regionális és lokális identitás

Az életminőség kifejeződésének újszerű, bár egyáltalán nem új formája a területi identitás. Identitáson az egyéneknek és kollektíváknak a térhez való kötődését, annak kulturális, emocionális, kognitív tartalmát, megnyilvánulásait kell értenünk, amelyek többségében a konkrét lokalitásra, a meghatározott, földrajzilag is körülhatárolható területre vonatkoznak (Pálné [2000]). Szintjei lehetnének a régiók, azonban a magyar közigazgatásban és közgondolkodásban a régióknak még nincsenek hagyományai (lényegében 1996-ban álltak fel mint a területi tervezés és programozás egységei). Belső kohéziójuk gyenge, intézményrendszerük még nem egyértelmű, hatásköreik nincsenek, az utóbbi időben már vannak mérsékelt fejlesztési forrásai, azonban mértékük alacsony, felhasználásuk behatárolt. A regionális szintű identitás tehát gyenge, erőtlen. A régió mint a szellemi kohéziót megtestesítő entitás nem formálódott ki, inkább a kormányzati szereplők körében érzékelhető az ebben a területi egységben gondolkodás, mint gazdasági aktorokéban. A lakosság részéről nem tapasztalható a régióhoz való kötődés, ez iránt inkább politikai igényt jelent, mint értelmezhető, befogható életközeget (Szörényiné [2000]).

A megye lehetne az identitás következő szintje, hiszen jelentős hagyománya van a magyar közgondolkodásban és közszolgáltatásban. A rendszerváltozás után a megye elvesztette korábbi területi szervező és fejlesztő funkcióját, ami forrásokkal és források elosztásával járt együtt. Az átmenet időszakában a megye intézményfenntartó funkciója erősödött. Ezeknek a térségi szervezeteknek a működése a lakosság csak egy szűkebb részét érintette, illetve a települések önkormányzata egyenrangú lett a megyeivel, közöttük semmilyen alá- és fölérendeltségi viszony nem határozható meg. Ennek megfelelően a megye fokozatosan elvesztette befolyását, szerepe, közvetlen hatása döntően csak az intézményeiben foglalkoztatottakra terjedt ki, így a lakosságra s annak identitására gyakorolt befolyása csökkent; bár vannak vizsgálatok, amelyek a megye szerepét meghatározónak és ezzel alapvető identitásalakítónak tartják (Oláh [2000]). Ezekben az elemzésekben azt tapasztalhatjuk, hogy az alacsonyabb népességszámú, funkcióikban gyengébben ellátott

települések esetében határozottabb a megye szerepének igénylése, míg a nagyobb, jelentősebb népességgel és szerepkörrel rendelkező településeknél (megyeszékhely, nagyvárosok) ez a szervező, érdekérvényesítő feladat már visszafogottan értelmezhető.

A kistérség a következő identitásszint, amelynek szerepe a kilencvenes években felerősödött, s így a területi identitás új terepeként funkcionál. Egy kisebb centrum és az azt körülvevő, valamilyen formában összekapcsolódó településhalmazt alkotó kistérségek egyre látványosabban kerülnek előtérbe, egyre erősebben jelenítenek meg az egyedi sajátosságokat. A kistérségek fokozatosan átveszik a korábbi megyei kötődéseket, egyre határozottabbak az elképzeléseik a jövőjükéről. Így egyre erősebbé válik az összetartozás, a szereplők együttes gondolkodása, gondoskodása. A kistérséggel való azonosulás erősen hat a humán erőforrásokra – és fordítva, a színesedő humán erőforrások alakítják a kistérségi identitást, s ezzel kedvezően befolyásolják e területi egységek jövőjét.

A lokalitás diadalát jelzi a 4. táblázat, azaz megfordult a korábbi trend. A régió – esetünkben a megye – helyett a hely, a település iránti elkötelezettség került a lakosság gondolkodásának középpontjába (Bóhm [2000]). A hely szelleme, a *genius loci* végre kiszabadult a palackból, amit az önkormányzati rendszer, annak fokozatos kiépülése tett elsősorban lehetővé. Közrejátszott persze, hogy a letűnt politikai rendszer lényegéhez tartozott az értékek elfojtása, az egyes településekhez kötődő stigmák miatt rendszeres volt azok háttérbe szorítása, a funkcióik leépítése, a fejlesztések halogatása, az aktivitás tompítása. A rendszerváltozás után a helyzet alapvetően megváltozott, megszűntek a korlátok, s soha nem látott energiák törtek ki, amelyek fokozatosan másfajta életminőséget teremtettek meg, ami kedvezően hatott a humán erőforrások alakítására is.

4. táblázat
Az identitás indexei Magyarországon 1992–1996 (százalék)

A vizsgálat éve	Lokalitás	Régió	Ország	Kelet-Európa	Európa	Világ
1992	16,2	35,6	39,1	0,2	6,2	3,7
1996						
elsősorban	48,5	5,3	38,1	0,5	4,3	3,6
másodsorban	21,1	12,2	20,7	1,0	16,0	5,1

Megjegyzés: az identitás indexei azt fejezik ki, hogy az egyének (emberek) hány százaléka kötődik az adott területi színhez, területi egységhez.

Forrás: Bóhm [2000].

Nem tudunk regionális körképet adni az identitásról, mivel nincsenek országos szintű vizsgálatok arra, hogy mely térséghez milyen erősséggel kötődnek az emberek. Talán nem is lenne érdemes ilyen elemzéseket végezni, mert a helyek szelleme más és más, de azért nem lenne értelmetlen, hogy az egyes eltérő fejlettségű térségekhez, azok centrumtelepüléseihez való kötődést, annak jellegét meghatározzuk, összetevőit valamilyen formában értelmezzük.